

เพลงยาวพระราชทาน สมเด็จพระพันวษา

นันตา ขุนภักดี*

๒ เมื่อเอ่ยถึงสมเด็จพระพันวษา ผู้อ่านทั่วไปมักนึกถึงพระเจ้าแผ่นดินในบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน แต่สมเด็จพระพันวษาในที่นี้หมายถึงสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีซึ่งเป็นพระอัครมเหสีพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่บุคคลทั้งหลายในรัชกาลนั้นต่างขนานพระนามว่า สมเด็จพระพันวษา (ราชสกุลวงศ์ ๒๕๓๖: ๔) มีพระนามเดิมว่า บุญรอด พระชนกคือเจ้าขรรค์เงินเป็นสกุลเศรษฐี พระชนนีคือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดดารักษ์ เป็นสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอพระองค์น้อยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

ส่วนเพลงยาวพระราชทานนั้นน่าจะเป็นของเจ้านายพระองค์อื่นไปไม่ได้ นอกจากจะเป็นเพลงยาวพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเท่านั้น แต่ผู้อ่านก็คงนึกแปลกใจอีก เพราะส่วนใหญ่เมื่อกล่าวถึงพระราชนิพนธ์รัชกาลที่สอง ต่างก็ทราบกันดีว่ามีหลายเรื่องด้วยกัน ดังนี้ บทละครใน ได้แก่ อิเหนา รามเกียรติ์ และบทละครจับระบำ บทละครนอก ได้แก่ เรื่องไชยเชษฐา สังข์ทอง ไกรทอง มณีพิชัย และควาใจ อาจจะรวมบทละครเรื่องรามเกียรติ์ตอนพิราพเข้าไว้ด้วยก็ได้ เพราะไม่มีผู้ใดยืนยันได้ว่าเคยเป็นบทที่ใช้เล่นละครในของหลวงหรือไม่ แต่อาจต้องการแสดงความ

*รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

พระบาทสมเด็จพระพุทธ-
เลิศหล้านภาลัย

กรมสมเด็จพระศรีสวลัย
พระอัศวมเหสีในรัชกาลที่ ๒

งดงามของท่าเรือหรือความยิ่งใหญ่ของตัวละครเหมือนอย่างละครในพระราชนิพนธ์เรื่องอื่น (อารดา ๒๕๑๖: ๓๐๗) ทั้งนี้เพราะพิจารณาจากเนื้อความ เห็นได้ว่าเน้นให้เป็นบทละครเชิงตลก ซึ่งน่าจะเป็นลักษณะละครเวทีที่เรียกว่า ละครนอกแบบหลวง อันเป็นการผสมผสานกันระหว่างละครนอกแบบเดิมกับละครในเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่สอง โดยพระราชประสงค์เพื่อให้นางในมีโอกาสดูแสดงละครนอกบทพระราชนิพนธ์ได้ (สุรพล ๒๕๔๓: ๔๒) คำพากย์รามเกียรติ์ได้แก่ พากย์นางลอย นาคบาท พิธีพรหมาศ กระบวนทัพมังกรกรรฐ์ พากย์กระบวนมังกรกรรฐ์ยกไปขัดดาทัพ คีมมังกรกรรฐ์ตอนทศกรรฐ์บอกข่าวมังกรกรรฐ์ล้มพรหมาศ พากย์เอราวรรณ พากย์เบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับกระบวนทัพมังกรกรรฐ์ นางสีดามาสนามรบ พากย์รถต่าง ๆ มี รถพระ รถมักษ์ พากย์กระบวนทัพม้า วิรุณจำบังและทัพม้า บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพลายแก้วเป็นซู้กับนางทิม วันทองหึงลาวทอง ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา และขุนแผนพานางวันทองหนี ภาพยนตร์เรื่อง ชุดเห่ชมเครื่องควา เห่ชมผลไม้ เห่ชมเครื่องหวาน เ่ห่ครัวญเข้ากับนักขัตฤกษ์ และเห่บทเจ้าเซ็น ต่อมาชั้นหลังได้มีผู้ศึกษาบบทเย็นย่ำเพลงเต่าเห่ (จักรกฤษณ์ ๒๕๓๘: ๘๐-๙๐) และบทละครในเรื่องอุณรุทธฉบับสำนวนความทรงตัด (ชลดา ๒๕๓๕: ๙๖-๑๑๔๐)

บทพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ ที่กล่าวถึงข้างต้นล้วนแต่เป็นที่รู้จักกันทั่วไป ยกเว้นบทเย็นย่ำเพลงเต่าเห่และบทละครในเรื่องอุณรุทธฉบับสำนวนความทรงตัดที่ผู้อ่านส่วนใหญ่อาจจะยังศึกษากันไม่ทั่วถึง โดยเฉพาะเพลงยาวพระราชทาน นอกจากหม่อมเจ้าจันทร์จิรายุวัฒน์ รัชนี้ และคุณหญิงพรพรรณ ธารานุมาศ ทรงกล่าวและกล่าวไว้ในหนังสือสิบสองกวีและวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์แล้วยังไม่พบหลักฐานจากผู้อื่นใดที่สนใจจะระบุว่าบทละครนิพนธ์รัชกาลที่สองเลย หม่อมเจ้าจันทร์จิรายุวัฒน์ รัชนี้ หรือ พ. ณ ประมวญมารค (๒๕๑๐: ๒๐๙-๒๑๑) ทรงนิพนธ์ถึงพระราชนิพนธ์รัชกาลที่สองไว้ในหนังสือสิบสองกวีว่า

พระราชนิพนธ์มีมากเรื่องด้วยกัน ที่ยิ่งใหญ่คือบทละครเรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์ซึ่งไม่ได้ตัดตอนมาลง ที่นำมาลงมีบทละครนอกเรื่องสังข์ทอง บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ภาพยนตร์เรื่อง และคำพากย์

รามเกียรติ์ พร้อมด้วยเพลงยาวพระราชทานสมเด็จพระศรีสุริเยนทร์
พระมเหสี พระนามเดิมบุญรอด ทรงเป็น “หลานน้ำ” ในพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สมภพในปีเดียวกัน แต่สมเด็จพระศรี
สุริเยนทร์แก่เดือนกว่า จึงมีศักดิ์เป็น “เชษฐา” หรือพี่นางในบท...

ทุกเช้าคำพราหมณ์ทูลถึง นึกคิดแต่เชษฐาใจอาลัย
ช่างกระไรไม่เห็นอกวิตกล ยามนอนกรเอยกายพักตรา

...

ถวิลถึงพี่นางของน้องนักร ยิ่งแรงรักแรงร้อนถอนใจใหญ่
ต้องทิ้งกลิ่นประทีนหอมอมอาลัย ตั้งเนาในกองอัคคีจืดกาย

พรพรรณ ธารานุมาศ (๒๕๒๔: ๗๒) กล่าวถึงเพลงยาวพระราชทานไว้
ดังนี้ว่า

ในสมัยตอนต้นของกรุงรัตนโกสินทร์ นิยมเล่นเพลงยาวกันมาก
กวีต่าง ๆ นิยมแต่งเพลงยาวกันเกือบทุกท่าน

ร.๒ ก็ทรงพระราชนิพนธ์เพลงยาวพระราชทานสมเด็จพระศรี-
สุริเยนทร์ พระมเหสี พระนามเดิมบุญรอด ทรงเป็นหลานน้ำใน ร.๑
ประสูติปีเดียวกัน แต่สมเด็จพระศรีสุริเยนทร์ทรงแก่เดือนกว่า จึงมี
ศักดิ์เป็นพระพี่นางของ ร.๒ ในเพลงยาวจึงทรงใช้คำว่า “น้อง” แทน
พระองค์เอง และทรงใช้คำว่า “พี่” แทนสมเด็จพระศรีสุริเยนทร์
ตัวอย่าง

หวังจะฝากชีวลัยไว้ในพี่ ด้วยภักดีเต็มมุ่งบำรุงสวณ
จึงพร้องสาราร่าแต่คร่ำครวญ น้องรัญจวนใจสวาทเพียงขาดใจ
แม้เชษฐามีได้ปราณีสนอง จะมีแต่หอมหม่นจิตพิสมัย
เหมือนนวนวายอยู่ในสายสมุทรไท จะพึงไม้ขออนุญาตก็สุดมือ

อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่า ข้อมูลที่อ้างถึงไม่ได้เสนอรายละเอียดให้เห็น
ชัดเจนเกี่ยวกับเหตุผลหรือหลักฐานที่ทรงพระราชนิพนธ์พระราชทาน ทำไมท่าน

จันทร์จึงทรงวินิจฉัยว่า เพลงยาวบทนี้เป็นพระราชนิพนธ์รัชกาลที่สองอย่างมั่นคงแน่ แม้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (๒๕๐๗: ๔๕, ๖๓, ๙๑, ๑๒๓) ผู้ทรงเชี่ยวชาญด้านการสันนิษฐานอย่างมีหลักฐานเสมอ ดังเมื่อครั้งทรงดำรงตำแหน่งสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณได้มีพระอธิบายเกี่ยวกับการที่กรมการหอพระสมุดฯมีดำริให้พิมพ์หนังสือประชุมเพลงยาวเป็นภาค ๆ ไว้ดังนี้

...เล่มนี้นับเป็นภาคที่ ๑ คือเพลงยาวกรมศักดิ์

หนังสือเพลงยาวกรมศักดิ์นี้เป็นเพลงยาวพระราชนิพนธ์กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ ๓ แต่ยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นศักดิ์พลเสพ ในรัชกาลที่ ๒

ประชุมเพลงยาวภาคที่ ๒

หนังสือเพลงยาวสามชายนี้...

พิเคราะห์ตามความที่กล่าวในเพลงยาว ตัวอืหนานันรู้ได้เป็นแน่ ว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์...

ประชุมเพลงยาวภาคที่ ๓

เพลงยาวเป็นสำนวนผู้หญิงชาววังแต่ง...

ผู้ที่แต่งเพลงยาวนี้ แม้ไม่บอกออกตัวไว้ให้ปรากฏตรง ๆ ก็รู้ได้ โดยทางความในเพลงยาวกล่าวไว้ในที่แห่ง ๑ ว่า เป็นของคุณสุวรรณแต่งเป็นแน่อนไม่มีที่สงสัย ...

ประชุมเพลงยาวภาคที่ ๔

เพลงยาวที่พิมพ์ในเล่มนี้ เป็นเพลงยาวสังวาสเบ็ดเตล็ด พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสถิตธำรงสวัสดิ์ทรงแต่งทั้งนั้น...

จนกระทั่งถึงบทที่ท่านจันทร์ทรงวินิจฉัยชี้ขาดว่า เป็นพระราชนิพนธ์รัชกาลที่สองพระราชทานสมเด็จพระศรีสุริเยนทร์ดังกล่าว สมเด็จพระยาดำรงฯก็เพียงทรงจำหน้าเรื่องราว เพลงยาวความเก่า โดยมีได้ทรงตราไว้เลยว่า

เป็นสำนวนเจ้านายองค์ใดทรงนิพนธ์ นอกจากทรงอธิบายไว้ว่า

...ได้ตรวจสอบเพลงยาวที่ยังมีฉบับอยู่ เลือกคัดจัดเอาแต่สำนวน
ที่ดี แบ่งออกเป็น ๓ พวก คือเพลงยาวที่เป็นสำนวนเจ้านายทรงนิพนธ์
ไว้พวก ๑ เพลงยาวกรูรงรัตนโกสินทร์ชั้นหลังลงมาพวก ๑ ที่พิมพ์ใน
สมุดเล่มนี้ ได้เลือกคัดเฉพาะเพลงยาวที่เห็นว่าเป็นสำนวนเจ้านายทรง
นิพนธ์ไว้ นับเป็นประชุมเพลงยาวภาคที่ ๖

เพลงยาวความเก่า

๑ แสนรักร้อนฤทัยใครจะเห็น

ดั่งแซกตืออกครวญกำสรวลเซ็น	มิได้เว้นวันทวาทเพราะเจตนา
แต่เวียนปรางหำมใจอลัยสาวท	อย่าหมายมาดตรุกแรศกับเชษฐา
ไม่ควรปรองดองขึ้นชูชีวา	จึงสู้ฝานจิตคิดตริตรอง
ก็เหลือดำรงทรงใจอลัยรัก	จนอินทรีย์ฉวีพิศตรก็คล้าหมอง
ประมาณปีกถึงสี่ปีปอง	แต่น้องครองทุกข์ทวาทวิลครวญ
หวังจะฝากชีवालัยไว้ในพี	ด้วยรักดีเดียวมุ่งบำรุงสงวน
จึงพร้อมสารรำแต่คร่ำครวญ	น้องรณจวนใจสาวทเพียงขาดใจ
แม้นเชษฐามีได้ปราณีสนอง	จะมีแต่หมองหม่นจิตด้วยพิสมัย
เหมือนนวนวายอยู่ในสายสมุทรไท	จะพึงไม่ขออนยุตก็สุดมีอ
ดั่งบุรุษมุ่งสมร้อปสรสวรรค์	ที่ไทนนั้นจะได้ต้องประครองถือ
วิหคหาญผ่านสมุทรให้โลกลือ	แต่กระพือปีกบินก็สิ้นแรง
ดั่งเฉาชายหมายเจาะไศลหลวง	จะหาดวงวิเชียรรัตน์จรัสแสง
เหมือนมยุเรศกระสันตระวันแดง	กระต่ายแข่งไขไชน้ำใจจง
ถึงเพียรพากยากที่จะสำเร็จ	ตราบบรรลยก็ไม่เสร็จสมประสงค์
ประหนึ่งน้องปองฝากชีวันปลง	ก็เห็นคงจะไผ่พอมด้วยกรอมใจ
ชะรอยวาสนาหลังทั้งสองสร้าง	เคยเป็นน้องพี่นางแล้วหรือไฉน
จึงดลจิตอนุชาให้อาลัย	แต่จะใครได้สนิทชิดชวนเชย
ทุกเข้าคำพวาทวาทวิลถึง	นึกคะเนแต่เชษฐาภิจาเอ่ย

ช่างกระไรไม่เห็นอกวิตกลเลย
 ยามกินกินระกำกล้ากลืนแค้น
 จนลิ้มเล่นกลอนละคอนแลลักรวา
 อันสตรีคู่เชยเคยเร่จริน
 เคยกลั้วกลิ่นบุปผาสุมามาลัย
 ถวิลถึงพินางของน้องนง
 ต้องทิ้งกลิ่นประทีนหอมอมอมาลัย
 ถึงจะเอาอมฤตมารินรด
 แม้นวันใดได้เห็นพักตร์ที่หักทลาย
 เมื่อมีแต่เกรียกกรมอารมณ์หมอง
 พื่อยาแห่งเลยว่สรวงแต่งลิ้นลง
 เปรียบประหนึ่งพลอยเพชรสิบเจ็ดกะหรีด
 ถึงผูกเรือนรจนาลงยาระบาย
 จะสอดใส่ใครเห็นก็คงดี
 อันความวิตกกอน้องหมองฤดี

ถ้าเชษฐาเอ็นดูช่วยอุปถัมภ์
 ถึงมีเรือนก็เหมือนไรเพราะเรือนคลาย
 จงเห็นทุกซ่เกิดที่กรมอารมณ์หมอง
 ขอร่วมชีพชีวันด้วยตราบนมัยมุต
 เป็นความสัตย์มิได้คัดวาทิแกล้ง

ขอเชิญตอบสารสวัสดิ์อย่าขัดใจ
 เหมือนพี่พร้อมสนองเรื่องกลับเคืองแค้น
 ด้วยหวังสวาทเชษฐาหนักหนานัก

ฯ ๔๒ คำ ๖

ยามนอนกรเยกกายพักตรา
 กำสรตแสนเศร้าโหม่นสสา
 ลืมเวลาเฝ้าแทนแสนสำราญ
 จะชวนขึ้นก็ไม่ชอบฤดีสมาน
 พอกลิ้นพานาสาก็เสียหัวใจ
 ยิ่งแรงรักแรงร้อนถอนใจใหญ่
 ดังเนาในกองอัคคีจู่จตุกาย
 ซึ่งกำสรตโศกฤทัยนั้นไม่หาย
 นั้นแลคลายร้อนรักที่หนักทรวง
 ชีวิตน้องนี้เห็นคงจะลบล้าง
 นี่หากห่วงอยู่ด้วยพี่จึงมิตาย
 นายช่างตัดเจียรระไนให้สลาย
 ราคาขายคงต่ำค่าเพราะราศี
 ด้วยเป็นตำหนิในเนื้อเจียรศมี
 ก็แสนสลายคล้ายมณีที่
 เปรียบปราย
 ก็จะไม่ซอกซ้าสละสลาย
 ไม่เพริศพรายเคียงคู่ชมพูนุท
 จงเห็นว่าน้องรักพี่เป็นที่สุด
 ขอเป็นนุชน้องพี่แต่นี้ไป
 ถ้านึกแห่งเคลงความจงถาม
 ไถ่
 เหมือนพี่ได้เมตตากากรุญรัก
 ก็แสนสุดวิตกเพียงอกหัก
 จงแจ้งประจักษ์ใจจริงทุกสิ่งเอยฯ

อย่างไรก็ตาม ท่านจันทร์คงจะได้ทรงสังเกตทางกลอนของรัชกาลที่สอง

อาจจะเคยทรงอ่านพระราชนิพนธ์ของพระองค์บ่อย ๆ และทรงอ่านอย่างที่เคยตรัสว่า อ่านอย่างมีหูมีตา จนทรงรู้สึกคุ้นเคยกับลีลาที่รัชกาลที่สองทรงพระราชนิพนธ์ก็ได้ อีกประการหนึ่งท่านจันทร์อาจจะทรงศึกษาพระราชประวัติเจ้านายที่เป็นองค์กวีเด่น ๆ หรือทรงศึกษาพระราชานุกิจประกอบกัน จนมันพระทัยว่า เพลงยาวที่คัดมาข้างต้นเป็นเพลงยาวพระราชนิพนธ์รัชกาลที่สองพระราชทานสมเด็จพระพันวษา ซึ่งหากจะพิจารณาจากคำสำคัญหรือประโยคสำคัญที่อาจเกี่ยวข้องกับรัชกาลที่สอง ก็อาจจะพอสันนิษฐานได้ดังต่อไปนี้

ตั้งแบกตีกครวญกำสรวลเซ็น

ย่อมเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า กาพย์เห่เรือพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (๒๕๑๖: ๒๘) บทสุดท้ายคือบทเห่เจ้าเซ็น มีความว่า

โคลง	เซ็นปี ใหม่แม่
๑ ดลเดือนมหาราเจ้า	เทวให้
มะหง่นประปรานทวี	เสมอชีพ มานา
ห่อนเห็นมิงมารศรี	คู่ช่อนทรวงเซ็นฯ
เรียมลูปอกไล่ไล่	ขึ้นสองคำแซกตั้งการ
กาพย์	ประหารอกฟกฟุ่มนัยน์
๑ ดลเดือนเรียมกะมหารา	ไม่เห็นเจ้าเศร้าเสียใจ
เจ้าเซ็นลิบวันวาร	ลาลดล้ากำสรวลเซ็นฯ
๑ มหาราเรียมคอยเครา	
ลูปอกไอ้อาลัย	

บทพระราชนิพนธ์ข้างต้นนี้ทรงพระราชนิพนธ์ต่อจากบทเห่ครวญเข้ากับนักขัตฤกษ์ โดยทรงเริ่มด้วยการกล่าวถึงนางที่รักผู้ช่างปรนนิบัติพระองค์ไม่เว้นแต่ละวัน กิจกรรมที่นางปฏิบัติถวายเป็นต้นว่า เจียนหมาก จีบพลู มวนบุหรี่ และนำผ้าเช็ดหน้าชุบน้ำอบช่อนใส่พานเตรียมไว้ถวายเป็นประจำ ต่อจากนั้นทรงบรรยายถึงเดือนต่าง ๆ ดังนี้ เดือนสามมีลำภานาโอบซาชาติจุลันเข้ามา เดือนห้านางที่รักถวายพัดด้ามจี้ช่วยคลายร้อน เดือนหกตามโคมคินวิสาขบูชาทำให้มีราโชกาสทอดพระเนตรเห็นนางที่รัก เดือนแปดนางที่รักรับศีล เดือนสิบนางที่รัก

พระราชลัญจกรประจำพระองค์รัชกาลที่ 2

เหรียญที่ระลึกองค์ปฐมบรมศิลปินรัตนโกสินทร์

ประติศประตอยหุงข้าวทิพย์ เดือนสิบเอ็ดมีเรือทอดกฐินทำให้มีพระราชหฤทัย
ระลึกถึงนาง เดือนสิบสองเหล่าหญิงชายลงเรือชมผ้าป่ายามราตรี เดือนยี่มีพิธี
โล้ชิงช้า แรมหนึ่งค่ำแห่พระอิสวร พรหมณ์แห่ข้าทาส แต่เหล่เสี่ยงไม่ไผะเท่า
นางที่รักอ่านฉันทน์เป็นทำนองเสนาะ และแรมห้าค่ำแห่พระนารายณ์

จะเห็นได้ว่า เรื่องราวที่ทรงพระราชนิพนธ์ในบทพระครุฑนุกาเข้ากับนักขัต-
ฤกษ์นั้นเกี่ยวกับวันสำคัญในพระพุทธศาสนาและศาสนาพรหมณ์ โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งด้านพระพุทธศาสนาเคยทรงพระราชดำริด้วยสมเด็จพระสังฆราช (มี)
โปรดให้มีพระราชกำหนดพิธีวิสาขบูชาขึ้นกลางเดือนหกเป็นครั้งแรกในกรุง
รัตนโกสินทร์ เมื่อปีฉลู นพศก จุลศักราช ๑๑๗๔ ตรงกับพุทธศักราช ๒๓๖๐
อันเป็นปีที่เก่าแห่งรัชกาล ให้เป็นประเพณีสืบทอดมาทุกปีมิให้ขาด เช่นสมเด็จพระ
พระบรมมหาราชเจ้าได้ทรงปฏิบัติกันมาสมัยหนึ่ง แล้วกลับเลื่อมสลุญ
ไปไม่มีพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดทรงกระทำสักการบูชาพระศรีรัตนตรัยในวัน
วิสาขบูชาเมื่มาช้านานนั้นเลย (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราช-
านุภาพ ๒๕๐๕: ๔-๑๐) นับเป็นพระราชกรณียกิจสำคัญของพระองค์ที่ทรง
ส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชนทั่วไปได้ปฏิบัติธรรมบูชาอย่างแท้จริง

ทั้งนี้อาจจะทรงเห็นว่า ในฐานะที่พระองค์เป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก
เมื่อทรงพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับศาสนาต่าง ๆ แล้ว ก็ควรทรงให้ครบทุกศาสนาที่
สำคัญ ศาสนาที่มีศาสนิกนับถือค่อนข้างมากอีกศาสนาหนึ่ง ก็คือศาสนาอิสลาม
ดังเป็นที่ทราบกันดีว่า ศาสนาอิสลามมีหลายนิกาย ชีอะห์ (Shia) เป็นนิกาย
หนึ่งที่สำคัญ พวกมุสลิมนิกายชีอะห์เหล่านี้จะพบมากในประเทศอิหร่าน อิรัก
และในประเทศอินเดียบางส่วน ส่วนในประเทศไทยมีน้อย เมื่อถึงเดือนมุฮัรรอม
ซึ่งพวกเปอร์เซียและอินเดียออกเสียงมุฮัรรัม แต่บางครั้งเขียนเป็นบาระฮ่า
(ดิเรก ๒๕๑๕: ๗๕-๗๙) ถือเป็นเดือนศักดิ์สิทธิ์อันเป็นเดือนแรกตามปฏิทิน
จันทร์คติของอิสลามหรือเดือนแรกของฮิจเราะห์ศักราช เนื่องจากเป็นเดือนที่
ฮุเซ็นผู้เป็นคอลีฟะห์หรือกาหลิฟหรือเป็นผู้ปกครองชาวมุสลิมกลุ่มชีอะห์สืบทอด
จากศาสนานบีมุฮัมมัดถูกทหารของอูมาวียะห์ฆ่าตาย เมื่อครบรอบวันตายหนึ่งปี
บรรดามุสลิมกลุ่มชีอะห์พากันประกอบพิธีกรรมใหญ่โตเป็นประเพณีสืบเนื่อง
ต่อมา (อิมรอน ๒๕๒๔: ๔๕)

ดังนั้นในเดือนมกราคมทุกปี พวกซื้อหัจจะจะมีพิธีระลึกถึงมรณกรรมของฮุเซ็น ในประเทศไทยเรียกพิธีนี้ว่า **เต็นเจ้าเซิน** โดยบรรดาผู้ศรัทธาทั้งหลายจะนำ เชือกหรือโซ่มาผูกมัดตนเอง บางครั้งมีการกรีดร่างกายด้วยอาวุธมีคม (ฉัตร-สุมาลย์ ๒๕๒๑: ๗๓) และเล่นเรื่องฮาเซินและฮุเซ็น โดยสร้างรูปม้าและเมืองของฮุเซ็นขึ้น แล้วนำออกแห่ ขณะแห่มีการทูปอก ชกตัว กรีดศีรษะให้เลือดไหลอาบ และสาปแช่งผู้เป็นศัตรูของอาลี ฮาซันและฮุเซ็นผู้บิดาและบุตรทั้งสอง เป็นการแสดงความทุกข์ ความแค้น และความกตัญญูต่อบุคคลทั้งสามซึ่งเป็นที่เคารพของตน การกระทำดังกล่าวถือว่าฉลองคุณด้วยมั่นใจว่าได้บุญแรง หากสิ้นชีวิตไปในขณะนั้น เชื่อกันว่าจะได้ขึ้นสวรรค์ทันที (พระญาณวโรดม ๒๕๒๓: ๒๑๑)

นอกจากนี้ยังมีผู้รู้ได้อธิบายเพิ่มเติมอีกว่า ชาวไทยสมัยก่อนดูเหมือนจะรู้จักเดือนมกราคมของเขตกีกว่าเดือนอื่นทั้งหมด เช่นเดียวกับที่ชาวไทยสมัยปัจจุบันรู้จักเทศกาลคริสต์มาสอย่างไรก็อย่างนั้น ทั้งนี้เพราะใน ๑๐ วันแรกของเดือนมกราคม บรรดามุสลิมกลุ่มซื้อหัจจะที่ชาวไทยเรียกว่าเจ้าเซินจัดพิธีกรรมต่าง ๆ มากมายซึ่งเรียกว่าเต็นเจ้าเซินดังกล่าวแล้ว โดยเริ่มในวันที่หนึ่งของเดือนมกราคมซึ่งตรงกับวันขึ้นสองค่ำตามบทพระราชินิพนธ์ พิธีตลอด ๑๐ วันนั้นมีการแห่หีบศพสมมุติของฮุเซ็นเรียกว่า **ตานูต** ตานูตใบนี้วางอยู่บนแคร่ซึ่งแต่งประดับประดาเป็นเชิงเป็นซุ้มอย่างสวยงาม ผู้ศรัทธาต้องแบกตานูตวนรอบภูมิหรือสถานที่ที่ประกอบพิธีกรรมเจ็ดครั้ง มีการคว้นศีรษะเป็นเครื่องหมายแสดงการเสียสละเลือดเนื้อเพื่อแสดงความโศกเศร้าถึงเคราะห์กรรมของฮุเซ็น มีเทศนาเรื่องที่ชวนให้สลดใจ ก่อให้เกิดการเคียดแค้นต่อศัตรู ต่อจากนั้นผู้ร่วมพิธีเอามือตบอกร้องไห้ แสดงความเศร้าโศกเนื่องในมรณกรรมของฮุเซ็น บางทีเอาโซ่มาร้อยเป็นพวง หรือเอาดาบฟาดฟันตัวเองจนเลือดไหลโซม การทำวิธีนี้ถือว่าได้กุศลแรง ทั้งยังมีการแห่พระปั้นหย่าหรือมือทองโดยคิดสร้างเป็นรูปมือแทนพระเจ้าทั้งห้าเป็นเครื่องสักการบูชา เพราะศาสนายิซลามห้ามขาดไม้ให้ทำรูปเคารพ โดยเฉพาะในสามวันแรกจะมีการละเล่นหรือการแสดงบนเวทีด้วย พอถึงวันขึ้นแปดค่ำหรือคืนที่หกมีการเดินลุยไฟบนกองถ่านฟืนแสมทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ ผู้หญิงและผู้ชาย ตามปกติคนเดินลุยไฟจะนุ่งดำห่มดำ ยกเว้นพวกที่บนไว้จะ

ต้องนุ่งขาวและโพกศีรษะด้วยผ้าขาว วันที่ ๑๐ ซึ่งเป็นวันสิ้นชีวิตของฮูเซ็น ถือว่าเป็นวันฆ่า ในวันนี้มีการแห่ตามถนน ประกอบด้วยขบวนทหารม้าและม้า สมมุติของฮูเซ็น มีพิธีแต่งงานจำลองระหว่างบุตรของฮาซันกับบุตรของฮูเซ็น มีการแห่ขบวนหีบศพสมมุติพร้อมเสียงร้องไห้คร่ำครวญ อย่างไรก็ตาม อนุโลมให้มีการแสดงตลกขบขันได้บ้าง (ดิเรก ๒๕๑๕: ๘๐-๘๓)

ส่วนคำว่ามะหฺน เดิมมาจากคำว่ามุกัล (Mughal) หรือโมกุล (Mogul) ซึ่งชาวเปอร์เซียใช้เรียกชาวมุสลิมที่อยู่ทางตะวันตกและตะวันตกเฉียงเหนือของ อินเดีย (Yule and Burnell 1969: 570) อีกทางหนึ่งมะหฺนอาจจะมาจากคำว่า มะกัล (Makole) ซึ่งเป็นคำที่ชาวอิหร่านใช้เรียกมุสลิมอินเดียที่นับถือนิกายชีอะห์ (Ibn Muhammad Ibrahim Muhammad Rabi 1972 อ้างถึงในจุฬิศพงศ์ ๒๕๔๔: ๖๐) แต่ไทยนิยมเรียกว่า แซกมฺหฺน (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค) ๒๕๑๔: ๑๓๗) บางที่อาจได้ยินเสียง Mughal ที่ใช้เรียกพวก เจ้าเข็นฟังก้องเสียงคล้ายหฺน จึงมีปรากฏในโคลงพระราชนิพนธ์เป็นมะหฺน (ดิเรก ๒๕๑๕: ๘๐)

นับว่าพระองค์ทรงนำประสบการณ์เกี่ยวกับพิธีกรรมทางศาสนาอิสลาม นิกายชีอะห์มาทรงถ่ายทอดให้ผู้อ่านได้ทราบทั่วกัน ทั้งทรงช่วยให้ชาวไทยมีความรู้เกี่ยวกับการดำเนินวิถีชีวิตของชาวต่างชาติบางกลุ่มที่มาอาศัยอยู่ใต้ร่มพระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์ไทยดีขึ้น พระองค์คงทรงพระราชนิพนธ์ตามที่ทอดพระเนตรเห็นบรรดามุสลิมกลุ่มที่ร่วมพิธีกรรมด้วยการร้องไห้และทูปอก คงได้แก่กลุ่มซึ่งยังอยู่ที่เชิงสะพานเจริญพาสณ์ กรุงเทพฯและแขวงใกล้เคียง (ดิเรก ๒๕๑๕: ๘๕) การที่ทรงเรียกเดือนมฺหฺรรมเป็นมะหฺรฺร อาจจะต้องเรียกอย่างลำเนียงไทย ๆ ซึ่งเหมาะกับลิ้นคนไทยก็ได้ อย่างไรก็ดี จากกลอนบทพระราชนิพนธ์วรรคที่ว่า “ดั่งแซกตือกครวญกำสรวลเขิน” เน้นให้เห็นความเอาพระทัยใส่ศาสนาอื่นในฐานะที่เป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภกแห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทางหนึ่ง

ตรุณเรศกับเชษฐา

เมื่อพิจารณาเพลงยาวความเก่าบทนี้ทั้งบทแล้วพบว่า ผู้เขียนเพลงยาวอยู่ในฐานะน้องโดยใช้คำแทนตัวว่า ตรุณเรศ น้อง อนุชา และนุชน้อง ดังนี้ อย่างหมายมาดตรุณเรศกับเชษฐา แต่น้องครองทุกข์ทเวชถวิลครวญ น้องรัญจวนใจสวาทเพียงขาดใจ ประหนึ่งน้องปองฝากชีวันปลง เคยเป็นน้องที่นางแล้วหรือไฉน จึงดลจิตอนุชาให้อาลัย ถวิลถึงพี่นางของน้องนัก ชีวิตน้องนี้เห็นคงจะลับล่วง อันความวิตกกอกน้องหมองฤดี จงเห็นว่าน้องรักพี่เป็นที่สุด ขอเป็นนุชน้องที่แต่นี้ไป และเรียกผู้ติดตามส่งเพลงยาวถึงว่า เชษฐา พี่ และพี่นาง ดังนี้ อย่างหมายมาดตรุณเรศกับเชษฐา หวังจะฝากชีวลัยไว้ในพี่ แม้นเชษฐามีได้ปราณีสนอง เคยเป็นน้องพี่นางแล้วหรือไฉน นึกคะนึ่งแต่เชษฐาหนีจาเอ๋ย ถวิลถึงพี่นางของน้องนัก แม้นวันใดได้เห็นพักตร์พี่หักทลาย พี่อย่าแค้นเลยแล้วแล้งแต่กลิ่นสรวง นี่หากหวังอยู่ด้วยพี่จึงมีตาย ถ้าเชษฐาเอ็นดูช่วยอุปถัมภ์ จงเห็นว่าน้องรักพี่เป็นที่สุด ขอเป็นนุชน้องพี่แต่นี้ไป เหมือนพี่พร้อมสนองเรื่องกลับเคืองแค้น ด้วยหวังสวาทเชษฐาหนักหนานัก

หากสังเกตบุรุษสรรพนามที่ใช้ในเพลงยาวความเก่าบทนี้ น่าเชื่อว่าเป็นเพลงยาวพระราชนิพนธ์รัชกาลที่สองพระราชทานสมเด็จพระพันวษาตามที่ท่านจันทร์ทรงนิพนธ์ลงพระมดีไว้เป็นองค์แรกจริง เนื่องจากเจ้าฟ้าหญิงบุษรอดประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๑๒ ค่ำ ปีกุน จ.ศ. ๑๑๒๔ ตรงกับวันที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๓๑๐ ส่วนรัชกาลที่สองเสด็จพระราชสมภพเมื่อวันพุธ เดือนสี่ ขึ้นเจ็ดค่ำ ปีกุน ตรงกับวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๑๐ (ราชสกุลวงศ์ ๒๕๓๖: ๔, ๖)

จากหลักฐานข้างต้นแสดงให้เห็นว่า เจ้าฟ้าหญิงบุษรอดทรงอยู่ในฐานะพี่ทั้งโดยอายุและศักดิ์ ว่าด้วยอายุ แต่เดิมมาชาวไทยเปลี่ยนศกในวันขึ้นหนึ่งค่ำเดือนห้า และเปลี่ยนปีนักษัตรในวันขึ้นหนึ่งค่ำ เดือนหก เมื่อเจ้าฟ้าบุษรอดประสูติเดือน ๑๐ ปีกุน ถือว่าประสูติกกลางปี จึงย่อมมีพระชนมายุแก่เดือนกว่ารัชกาลที่สองที่เสด็จพระราชสมภพเดือนสี่ ปีกุน ถือว่าเสด็จพระราชสมภพ

ปลายปี* ส่วนโดยศักดิ์คือเจ้าฟ้าบุญรอดทรงมีศักดิ์เป็นบุตรพี่ ส่วนรัชกาลที่สองทรงมีศักดิ์เป็นบุตรน้อง หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า ลูกพี่ลูกน้อง ซึ่งคนโบราณนิยมเรียกขานกันตามศักดิ์เป็นสำคัญ หรือเรียกขานกันตามลำดับบรรพบุรุษที่นับตามบุตรพี่บุตรน้องโดยไม่คำนึงเรื่องอายุแก่อน แม้อายุแก่มากกว่าลูกพี่ที่นับสืบปี ก็ยังคงต้องเรียกลูกพี่ว่าพี่ ด้วยเหตุนี้รัชกาลที่สองจึงตรัสเรียกเจ้าฟ้าบุญรอดว่า **เชษฐา พี่** หรือ **พี่นาง** ตามที่ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์

ประมาณปีก็ถึงสี่ปีปอง

มีคำกลอนหนึ่งคำในเพลงยาวความเก่ากล่าวว่า “ประมาณปีก็ถึงสี่ปีปองแต่น้องครองทุกข์ทเวชฌวิลศรวณ” เมื่อศึกษาพระราชประวัติตอนหนึ่งของรัชกาลที่สอง ครั้งดำรงพระยศสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ปรากฏว่า เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสตุธาริย์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอพระองค์น้อยรัชกาลที่หนึ่งซึ่งเป็นสมเด็จพระปิตุจฉา (ป้า) ของพระองค์ทรงพระประสูติด้วยพระโรคสร่า พระอาการทรุดหนักลง เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ (ตัน) เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี (จ้อย) และเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณัรักษ์ (เกศ) พระโอรสทั้งสามเสด็จเข้าไปเฝ้าเป็นประจำที่พระตำหนักแดงที่ประทับของพระชนนี ซึ่งอยู่เบื้องหลังพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทและพระวิมานรัตยา (ส. ปลายน้อย ๒๕๓๐: ๓๑) ส่วนเจ้านายองค์

*วินัย พงศ์ศรีเพียร อาจารย์ ดร. ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร อธิบายให้ทราบว่า การคำนวณปีพุทธศักราชจากปีจุลศักราช ทำได้โดยนำปีจุลศักราช + ด้วย ๖๓๘ ให้เป็นปีคริสต์ศักราช ต่อจากนั้น + ด้วย ๕๔๓ ก็จะเป็นปีพุทธศักราช กรณีพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จพระราชสมภพ วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ จ.ศ. ๑๑๒๘ + ๖๓๘ เป็น ค.ศ. ๑๗๖๘ ต่อจากนั้น + ด้วย ๕๔๓ ก็จะเป็นปีพ.ศ. ๒๓๑๑ แต่เนื่องจากเสด็จพระราชสมภพในเดือนกุมภาพันธ์ ซึ่งประเทศไทยได้ปรับเปลี่ยนวันขึ้นศกใหม่เป็นแบบสากล ณ วันที่ ๑ มกราคม ๒๔๘๓ เป็นต้นมา เพราะฉะนั้น ถ้าคำนวณปีพุทธศักราชแบบปัจจุบัน จะต้อง + ปีเสด็จพระราชสมภพเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งปี เนื่องจากพระองค์เสด็จพระราชสมภพหลังวันที่ ๑ มกราคม จึงเป็น พ.ศ. ๒๓๑๑ ทั้งนี้ผู้สนใจอาจตรวจสอบวันทางจันทรคติว่าตรงกับวันทางสุริยคติวันใดได้จาก <http://www.payakom.com> ได้อีกทางหนึ่ง

อื่น ๆ ต่างทรงผลัดเปลี่ยนเวียนเวรกันเข้าไปทรงเยี่ยมเยียนฟังพระอาการทุกวัน เช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทั้งนี้โดยมีเจ้าฟ้าหญิงบุญรอดพระธิดาองค์ที่สองเป็นผู้ถวายปรนนิบัติใกล้ชิดตลอดเวลา เป็นเหตุทำให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอทรงได้พบกับสมเด็จพระเจ้าหลานเธอบ่อยครั้งขึ้น และมักจะพอพระทัยประทับทรงเยี่ยมพระอาการอยู่นาน ๆ (ประยูร ๒๕๐๙: ๕๗-๖๐)

จนกระทั่งวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๔๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระศรีสวางควัฒนพระขนิมภ์ ทำให้ต้องเสด็จเฝ้าพระศพและทรงบำเพ็ญพระกุศลถวาย สองพระองค์พี่น้องทรงได้พบปะกันบ่อย จึงทรงสนิทสนมคุ้นเคยกันมากขึ้นและถ้อยทีมีพระทัยรักใคร่กันแต่นั้นมา หลังจากถวายพระเพลิงสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระศรีสวางควัฒนแล้ว เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรเสด็จเข้าเฝ้าพระบรมราชชนกครั้งใด เมื่อเสด็จกลับออกมามักจะทรงแวะที่ตำหนักพระกนิษฐาภินิหิตทั้งสอง คือเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ (แจ่ม) ลำดับที่ห้า และเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพวดี (เอื้อง) ลำดับที่เก้า และรับสั่งให้พระกนิษฐาภินิหิตน้อยหรือข้าหลวงน้อยไปทูลเชิญเสด็จเจ้าฟ้าบุญรอดให้เสด็จมาทรงสกา ทรงสนบำหรือทรงต่อแตรมบ้าง ทำให้เสด็จกลับพระราชวังเดิมจนเกือบค่ำ จนสมเด็จพระอมรินทราบราชมราชินีพระชนนีทรงสงสัย ทรงพยายามข้ามมาสืบดูที่ตำหนักพระธิดา แต่ทรงจับไม่ได้ไล่ไม่ทันด้วยพระธิดาทั้งสองทรงช่วยกันปกป้องและปกปิด ภายหลังเพื่อหลีกเลี่ยงปัญหา สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรเมื่อเสด็จออกจากที่เฝ้าก็โปรดแหวะที่พระตำหนักแดงของเจ้าฟ้าบุญรอดทันทีเป็นอาจิน จนปรากฏว่าเจ้าฟ้าบุญรอดทรงพระครรภ์ได้สี่เดือน ทรงเห็นว่าจะปิดบังต่อไปไม่ได้แล้ว เจ้าฟ้าบุญรอดจึงเสด็จไปเรือนคุณเลื้อหรือเจ้าจอมแว่น พระสนมเอกรัชกาลที่หนึ่ง ทรงเล่าความทั้งหมดให้ฟัง พร้อมทั้งทรงขอร้องให้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาและทรงวิงวอนให้ช่วยแก้ไขอย่าให้กริ้วมากนัก คุณเลื้อรับคำ (จุลลดา ๒๕๓๓: ๘๒-๘๖)

เนื่องจากคุณเลื้อเป็นผู้ได้รับพระราชทานอภัย ทูลอะไรทูลได้ ดังพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (๒๕๐๕: ๔๑๗-๔๑๙) ทรงชี้แจงความไว้นั้นเกี่ยวกับเรื่องที่เจ้าฟ้าบุญรอดทูลขอร้อง ดังนี้

วันหนึ่งพระพุททยอดฟ้าทรงแสดงพระอาการว่า สบายพระราช-
หฤทัย ตรัสเลาทรงพระสรวลอย่างสนุกสนาน คุณเลื้อเห็นเป็นโอกาสดี
ก็เข้าไปใกล้พระองค์ ทูลว่า “ขุนหลวงเจ้าขา ดิฉันจะทูลความสักเรื่องหนึ่ง
แต่ขุนหลวงอย่ากริ้วหนา”

ตรัสตอบว่า “จะพูดอะไรก็พูดไปเถิด ไม่กริ้วดอก”

คุณเลื้อทูลว่า “ถ้าอย่างนั้นขุนหลวงสภให้ดิฉันเสียก่อน ดิฉัน
จึงจะทูล”

ตรัสว่า “อ้อปรี บ้านเมืองลาวของมึงเคยให้เจ้าชีวิตจิตสันดาน
สภหรือ ฎไม่สภ พูดไปเถิด ฎไม่โกรธดอก”

คุณเลื้อกระเียบเข้าไปกระซิบทูลว่า “เดี๋ยวนี้แมรอดท้องได้ ๔
เดือน”

ทรงอึ้งไปครู่หนึ่ง แล้วตรัสถามว่า “ท้องกับใคร”

คุณเลื้อทูลว่า “จะมีใครเสียอีกเล่า ก็พ่อโฉมเอกของขุนหลวง
นะซี”

พระพุททยอดฟ้ากริ้วหนึ่ง ๆ อยู่หลายวัน ไม่มีใครทราบว่าจะ
อย่างไรกันแน่ พวกคนเกรงพระราชอาญาแทนเจ้าฟ้าสององค์ไปตาม ๆ กัน
คุณเลื้อร้อนใจ จึงหาโอกาสเข้าไปทูลถามว่า ราชทารกในพระครรภ์จะ
เป็นเจ้าฟ้าหรือไม่ เมื่อตรัสตอบว่าเจ้าฟ้า ก็โล่งใจไปตาม ๆ กัน ในที่สุด
กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเข้าไปขอพระราชทานโทษแทนพระ
หลานทั้งสองพระองค์

เมื่อย้อนกลับไปอ่านภาพย์เห่เรือพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธ-
เลิศหล้านภาลัย (๒๕๑๖: ๒๔) บทที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

๑ ทอหอยอดทอดสนิท
สองปีสองปีดบัง

ทองม้วนมิดคิดความหลัง
แต่ลำพังสองต่อสอง

ย่อมจะประจักษ์ว่า บทพระราชนิพนธ์บทนี้ทรงบรรยายความซอมนัยที่

ทั้งสองพระองค์ทรงลักลอบพบปะกันโดยมิให้ผู้ใดรู้เห็น นอกจากพระกนิษฐภคินีทั้งสองที่ทรงสนับสนุนให้ได้ทรงใกล้ชิดกันดังกล่าวแล้วเท่านั้น เหตุการณ์ตรงนี้ก็กินเวลาประมาณสองปี จนกระทั่งเจ้าฟ้าบุญรอดทรงพระครรภ์ได้สี่เดือน เมื่อรัชกาลที่หนึ่งทรงทราบเรื่องจากคุณเลื้อ ไม่กริ้วตามที่พระราชทานสัญญา แต่ทรงเกรงกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) และกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข (วังหลัง) จะทรงติเตียนดูถูกพระราชวังหลวง จึงมีพระราชดำรัสสั่งให้ท้าวนางข้าราชการฝ่ายในไปขับไล่เจ้าฟ้าบุญรอดออกไปเสียจากพระบรมมหาราชวังในคืนนั้น เจ้าฟ้าบุญรอดก็รับสั่งให้ข้าหลวงกับโขนจ่าที่ในวังออกไปทูลเจ้าฟ้า กรมหลวงเทพหริรักษ์ พระเชษฐาพระองค์ใหญ่ให้ทรงจัดเรือมารับในคืนนั้นทันที (จุลลดา ๒๕๓๓: ๘๙-๙๐)

การที่เจ้าฟ้าบุญรอดต้องเสด็จออกจากพระบรมมหาราชวังโดยด่วน คงอาจเนื่องมาจากทรงกลัวความผิดตามกฎหมายมเหษีรบาล มาตราที่ ๑๒๙ ตราไว้ความว่า “อนึ่งชายหญิงเจรจาด้วยกันในวัง ยอมทำชู้กันไซ้ ให้ตีด้วยไม้ทวาย ๒๐ ที ถ้าผู้ชายชาววัง ให้ตีด้วยลดทนต์ ๕๐ ที ถ้าผู้หญิงชาววังให้ฆ่าเสีย” (เรื่องกฎหมายตราสามดวง ๒๕๒๑: ๕๙) แม้รัชกาลที่หนึ่งจะทรงรักและเมตตาพระหลานเธอเพียงใด แต่กฎหมายก็คือกฎหมาย พระเจ้าแผ่นดินต้องทรงปฏิบัติตามโบราณราชพิธีโดยยุติธรรม นั้นยอมหมายความว่า เจ้าฟ้าบุญรอดจะต้องทรงถูกประหารชีวิต เรื่องทำนองนี้ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรเคยทรงถูกเชียนมาแล้วเมื่อครั้งที่ทรงหลงคุณเลื้อ ธิดาเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช (บุญรอด ต้นสกุลบุญยรัตพันธุ์) และคงจะทรงแอบไปได้เสียกันก่อนตามธรรมเนียมเจ้าชายเจ้าหญิงเช่นพระองค์ ทำให้พระองค์ต้องรับพระราชอาญาเชียน ๓๐ ที คุณเลื้อจึงเป็นบาทบริจารคนแรกที่ได้รับการเสกสมรสพระราชทาน ต่อมาได้เป็นเจ้าจอมมารดาสี ภายหลังอายุมาก รูปร่างอ้วนใหญ่ คนทั้งหลายจึงเรียกว่าเจ้าคุณพี ในปลายรัชกาลที่สองพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์หยอกล้อเจ้าคุณพิตตอนเล่นพ่ายเรือแข่งกันและเล่นไล่กันตามหว่างเกาะที่สวนขวา พระราชอุทยานสำหรับประพาสสำราญพระราชอิริยาบถในพระบรมมหาราชวังว่า “จับได้เรือเจ้าคุณพี ท่านเป็นผู้ดีเมื่อครั้งกระโน้น ท่านงามนักเจียวเมื่อสาว ๆ เตียวนี้อ้วนราวกับตะโพน” (จุลลดา ๒๕๓๓: ๗๙-๘๐, ๘๗)

อย่างไรก็ดี เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรทรงทราบเรื่อง ได้เสด็จตามไปในคืนเดียวกัน เข้าเฝ้าเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ทูลรับผิดชอบและทรงวิงวอนขอรับเจ้าฟ้าบุญรอดไปประทับกับพระองค์ที่พระราชวังเดิมธนบุรี แต่ทรงได้รับการปฏิเสธ แม้จะทูลวิงวอนจนอ่อนพระทัยก็ไร้ผล จึงทูลลากลับและตรัสสั่งให้นางกำนัลไปเฝ้าเยี่ยมเยียนแทนพระองค์ทุกวัน (ประยูรทร ๒๕๐๙: ๗๖-๗๙)

ในขณะที่ไม่สามารถทรงพบเจ้าฟ้าบุญรอดได้ ก็อาจทรงพระนิพนธ์เพลงยาวฝากนางกำนัลไปถวายเจ้าฟ้าบุญรอดก็ได้ ดังนั้น "ประมาณปีก็ถึงสี่ปีปอง" อาจนับเวลาดังแต่สมเด็จพระปิตุจฉาสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๒๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๔๒ จนเจ้าฟ้าบุญรอดทรงพระครรภ์ได้สี่เดือน ถึงประมาณเดือนสิงหาคม ๒๓๔๔ เมื่อคุณเลื้อไปกราบบังคมทูลพระกรุณาฯ ที่หนึ่งทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท พระองค์ตัดสินพระทัยทรงขับไล่ออกจากพระบรมมหาราชวังอีกสามเดือนต่อมาพระอนุชาจึงมากราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานโทษแทนพระหลานทั้งสอง ตกประมาณเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๔๔ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรจึงมีราโชกาสเสด็จข้ามฟากไปเข้าเฝ้าเจ้าฟ้ากรมพระเทพหริรักษ์ทูลขอรับเจ้าฟ้าบุญรอดซึ่งขณะนั้นพระครรภ์เจริญจนจะประสูติพระกุมารอยู่แล้วไปประทับ ณ พระราชวังเดิม กรมพระเทพาตรัสถึงเรื่องนี้ว่า "...ลูกเมียของพ่อฉิมก็มีอยู่มาก เกรงว่านานไปจะเกิดวิวาทกันก็จะต้องร้องไห้กลับมาหาพี่ จะได้รับความอับอายแก่คนทั้งหลาย..." (คันสนีย์ ๒๕๔๐: ๑๕๘) สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรจึงทรงสัญญาว่าจะไม่มีวันโปรดให้สตรีใดเป็นใหญ่เหนือเจ้าฟ้าบุญรอดเลย ซึ่งก็เป็นเช่นนั้นจนตลอดรัชกาล

เจ้าฟ้าบุญรอดประสูติพระราชกุมารเมื่อวันอาทิตย์ เดือนยี่ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๑๖๓ หรือ พ.ศ. ๒๓๔๔ และสิ้นพระชนม์ในวันประสูติ (ราชสกุลวงศ์ ๒๕๓๖: ๒๐) เป็นเวลาเท่ากับสองปี นับรวมกับเมื่อทรงพบกันครั้งแรกที่เสด็จไปทรงเยี่ยมสมเด็จพระปิตุจฉา เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรเป็นฝ่ายหน้า เจ้าฟ้าบุญรอดเป็นฝ่ายใน แม้จะทรงเป็นบุตรพี่บุตรน้องกัน แต่ก็ไม่ได้พบปะสนิทสนมกันเป็นเวลานานตั้งแต่รัชกาลที่หนึ่งเสด็จขึ้นครองราชย์ เพราะเจ้าฟ้าบุญรอดต้องเสด็จเข้าไปอยู่ในพระบรมมหาราชวังกับพระชนนีเป็นฝ่าย

ใน ซึ่งแยกกันโดยเด็ดขาดกับฝ่ายหน้า (จุลลดา ๒๕๓๓: ๘๒) เพิ่งมีโอกาส
ทรงได้พบปะกันบ่อย เมื่อเสด็จไปทรงเยี่ยมสมเด็จพระปิตุจฉา ก็เข้าใจว่า คงจะ
ทรงพระประชวรเรื้อรังด้วยพระโรคชรา อาจกินเวลานานถึงสองปี จึงรวมเวลาที่
ทรงคุ้นเคยกัน จนทรงรักกันนับประมาณได้สี่ปีดังกล่าว

จนลิ้มเล่นกลอนละครคนแลลักราว

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (๒๕๐๕: ๒๐๖-
๒๕๐๘) ทรงพระนิพนธ์พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ ไว้
ตอนหนึ่งเกี่ยวกับพระราชานุกิจ มีความดังนี้

ประเพณีในราชสำนัก ครั้งในรัชกาลที่ ๒ ทรงประพฤติพระราช
นุกิจก็คล้ายกันกับเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ ผิดกันไม่มากนัก คือเวลาเข้า
เสด็จออกท้องพระโรง เลี้ยงพระแล้วเสด็จออกขุนนาง ว่าราชการ
แผ่นดินในตอนเช้าเวลา ๑ เวลาในระหว่างนั้น เมื่อเสด็จขึ้นแล้ว (เข้าใจ
ว่าทรงการช่างต่าง ๆ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๒ มีฝีมือพระหัตถ์
ในการช่าง ยังมีสิ่งของที่ได้ทรงทำเองอยู่หลายอย่าง) เวลาบ่าย ๕ โมง
เสด็จออกทรงฟังรายงานการก่อสร้างแลการอื่น ๆ บ้าง **ทรงพระราช**
นิพนธ์บทกลอนบ้าง พอลำทรงสดับพระธรรมเทศนาในท้องพระโรงกันต์
๑ แล้ว เสด็จออกที่พระที่นั่งสนามจันทร์บ้าง ในท้องพระโรงบ้าง เบิก
เจ้านายแลข้าราชการเข้าเฝ้า ทรงประกาศราชการอีกครั้ง ๑ จนเวลา
ยามเศษจึงเสด็จขึ้น ...

ส่วนเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (๒๕๐๕: ๒๐๓) เรียบเรียงพระราช
พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ไว้มีความตอนหนึ่งว่า

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น ไม่มีการณรงค
สงครามสิ่งไร เวลาเสด็จออกทรงปรณินัติพระสงฆ์แล้วว่าราชการแผ่นดิน
เหมือนอย่างแผ่นดินในพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เวลาบ่ายห้าโมง

เสด็จออกฟังรายงานบ้าง ทรงพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์บ้าง อิเหนาบ้าง แล้วก็ทรงธรรม ครั้นจบธรรมเทศนาแล้ว พระสงฆ์ถวายพระพรลา แล้วก็เสด็จออกประทับที่พระที่นั่งสนามจันทร์ เจ้านายแลขุนนางเข้าเฝ้าทุกเวลา ว่าราชการบ้างเล็กน้อย พอย้ายมาก็เสด็จขึ้นทอดพระเนตรละคร ...

ข้อความข้างต้นเป็นพระราชานุกิจที่ทรงปฏิบัติเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว แต่การทรงกลอนละครและกลอนสักวาเคยทรงมาแล้วแต่ครั้งเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร โดยเฉพาะทรงพระนิพนธ์บทละครในเรื่องอุณรุทฉบับสำนวนความทรงตัด ดังปรากฏมีขึ้นในต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในปี พ.ศ. ๒๓๒๗ โดยพระองค์ได้ทรงนำบทละครในเรื่องอุณรุทครั้งกรุงเก่ามาทรงตัดเนื้อความบางตอนเพื่อให้บทแสดงมีความกระชับยิ่งขึ้น แล้วทรงนำมาใช้เป็นบทแสดงละครในของคณะละครผู้หญิงรุ่นเด็กที่พระองค์โปรดให้ฝึกขึ้น แสดงในงานสมโภชพระแก้วมรกต ในปี พ.ศ. ๒๓๒๘ (ชลดา ๒๕๓๕: ๗๕) อีกทั้งยังเป็นที่ทราบกันทั่วไปว่า บริเวณภาคกลางเป็นพื้นที่ราบลุ่ม เมื่อถึงฤดูน้ำหลากตั้งแต่เดือน ๑๑ จนถึงฤดูน้ำลดประมาณเดือน ๕ ของทุกปี กิจกรรมการละเล่นทางน้ำอย่างหนึ่งที่คนไทยนิยมเล่นกันสืบมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาในช่วงเทศกาลทอดกฐินหลังจากออกพรรษาแล้วคือการเล่นสักวา แม้เมื่อรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ใน จ.ศ. ๑๑๔๕ หรือ พ.ศ. ๒๓๒๖ พระองค์ก็มีพระบรมราชโองการโปรดให้สร้างพระนคร ดังนี้

... ลงมือก่อสร้างพระนครทั้งพระบรมมหาราชวัง และพระราชวังบวรสถานมงคลในปีนั้น ... ขุดคลองคูพระนครด้านตะวันออก ... พระราชทานชื่อว่า คลองรอบกรุง ... แล้วขุดคลองหล่อตจากคลองคูเมืองเดิม ๒ คลอง ออกไปบรรจบคลองรอบกรุงที่ขุดใหม่เหนือวัดสะแกอีกคลองหนึ่ง พระราชทานนามว่า คลองมหานาค เป็นที่สำหรับประชาชนชาวพระนครจะได้ลงเรือไปประชุมเล่นเพลงและสักวาในเทศกาลฤดูน้ำเหมือนอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยาเก่า ... (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ๒๕๐๓: ๗๔-๗๕)

ตราประทับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้มี
กิจกรรมการเล่นทางน้ำ เช่นเดียวกับรัชกาลก่อนโดยโปรดให้สร้างสวนขา
ดังความว่า

การสร้างสวนขาครั้งนั้น สร้างพระมหรมาณเฑียรที่ประทับในสวน
มีมุขสามด้านเป็นที่ประทับองค์หนึ่ง แลให้ชุดสระใหญ่ในสวนนั้น ... ใน
สระนั้นมีเกาะน้อยและเกาะใหญ่รายเรียงไปเป็นหลายเกาะ ...

ครั้นถึงหน้าฤดูน้ำก็ให้ให้น้ำเข้ามาเต็มเปี่ยมสระ แลโปรดให้มีการ
ฉลองสมโภชพระที่นั่ง ... มีพระราชดำรัสสั่งให้ข้าราชการฝ่ายในพายเรือ
แข่งกัน แลเล่นไล่กันตามหว่างเกาะ ... เสด็จจอยุบนพระที่นั่งแก่งทอดพระ
เนตรละครบ้าง มโหรีบ้าง สักवादอกสร้อยบ้าง เสียงร้องและเสียงขับ
ไพเราะเป็นที่เพลิดเพลินบันเทิงพระราชหฤทัยเนื่อง ๆ

ถึงฤดูเดือน ๑๑ เดือน ๑๒ เสด็จลงทรงลอยพระประทีปที่พระ-
ตำหนักแพ แล้วเสด็จกลับขึ้นมา มีการแห่ผ้าป่าที่ในสระ ... เครื่องเล่น
แห่ผ้าป่ามีเรือแห่ ... เรือศักรวาวังหลวงบัวพระสมุดลำ ๑ วังหน้าครู
ละครลำหนึ่ง เรือศักรวาท่านผู้หญิงอุกรรยาเจ้าพระยาอภัยภูธรลำ ๑
ท่านผู้หญิงเพ็ญภรรยาเจ้าพระยาโกษา (สังข์) ลำ ๑... แลเมื่อสร้าง
สวนขาแล้ว เวลาว่างราชการ เสด็จลงประพาสเป็นวัน ๆ บ้าง บางที
เวลาเทศกาลนักขัตฤกษ์ ก็มีการบำเพ็ญพระราชกุศล แลมีการเล่นให้
เป็นที่รื่นเริงในสวนขานั้นบ้าง ... (สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี
๒๕๐๕: ๔๑-๕๑)

จะเห็นได้ว่า รัชกาลที่สอง เอาพระทัยใส่เรื่องสักวา ทั้งยังมีเรื่องเล่าสืบ
ต่อกันมาและเชื่อกันว่าจริง กล่าวคือ มีครั้งหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ-
หล้านภาลัยโปรดให้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์และขุนสุนทรโวหาร (ภู่) ทรงและเล่น
สักวาร่วมกับพระองค์ โดยทรงกำหนดตอนระเด่นมนตร์หรืออิเหนาลงสร้างใน
สระซึ่งมีดอกบัวขึ้นอยู่เต็ม บทสักวาดังกล่าว มีความดังนี้

รัชกาลที่ ๒	๑	ลักวาระเด่นมนตรี	จรัสเลยลงสรในสระ
สุนทรภู่		เอาพระหัตถ์ขัดพระองค์ทรงชำระ	แล้วเรียกพระอนุชามากระซิบ
กรมหมื่น เจษฎาบดินทร์		โน่นกอบัวมีดอกเพิ่งออกฝัก	จงไปหักเอาแต่ตัวฝักบัวดิบ
สุนทรภู่		อีกกอบัวหนึ่งแลไปไกลลิบลิบ	เรียกข้างในไปหยิบเอามาเออย่า

ลักวาทนี้แสดงฝีมือด้านการเลือกคำตายมาแต่ง เรียกว่าลักวากลอนตาย ซึ่งเป็นลักวาที่แต่งยากมาก โดยทั่วไปนิยมเล่นลักวากลอนเป็นกัน (วัชร และ ญาติ ๒๕๓๘: ๖๓)

กิจกรรมการต่อลักวาคงมีเล่นต่อเนื่องกันมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่หนึ่ง ย่อมเป็นที่แน่นอนว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ และสุนทรภู่น่าจะทรงและเข้าร่วมกิจกรรมนี้เสมอมา เพราะล้วนเป็นองค์กวีและกวีประจำราชสำนักด้วยกันทั้งสิ้น จนกระทั่งเกิดเหตุเดือดร้อนร้ายแรงเรื่องเจ้าฟ้าบุญรอดขึ้น รู้พระองค์ว่าทรงทำผิด อุตส่าห์เสด็จไปทรงอ้อนวอนขอประทานอภัยโทษก็ไม่พระทัยอ่อน ไม่ประทานอภัย จึงเสียพระทัยมาก จนไม่เป็นอันเสวย ไม่เป็นอันบรรทม อันนำไปสู่ “จนลิ้มเล่นกลอนละคอนแลลักวา” ในที่สุด

อันสตรีคู่เขยเคยเร่เร่ จะชวนขึ้นก็ไม่ชอบฤดีสมาน

เมื่อศึกษาจากราชสกุลวงศ์ (๒๕๓๖: ๑๔-๒๐) จะพบว่า ขณะที่เจ้าฟ้าบุญรอดทรงพระครรภ์ประมาณต้นปี พ.ศ. ๒๓๔๔ นั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรทรงมีบาทบริจาริกาที่เป็นเจ้าจอมมารดาแล้วรวมทั้งสิ้น ๒๑ คน มีพระโอรส ๑๗ พระองค์ และมีพระธิดา ๑๘ พระองค์ รวมทั้งสิ้น ๓๕ พระองค์ ประทับร่วมกันที่พระราชวังเดิมธนบุรี พระกิตติศัพท์เป็นที่ทรงกล่าวขวัญกันในหมู่พระประยูรญาติว่าทรงเจ้าชู้เหลือกำลัง อาจเพราะทรงเป็นเจ้าชายหนุ่มที่มีพระสิริโฉมงดงามเป็นที่ต้องใจกุลสตรีทั่วไป ทั้งยังเป็นองค์รัชทายาทอีก ย่อมเป็นสิ่งจูงใจให้บรรดาสตรีสาวทั้งหลายต่างพึงพอใจและยินยอมอย่างไม่มีเงื่อนไข

ทำให้พระองค์ได้พระทัยและเคยพระองค์ก็เป็นได้ เลยทรงทำทุกอย่างตามพระทัยเสมอมา เมื่อทรงลักลอบได้เสียกับเจ้าฟ้าบุญรอดแล้วทรงได้รับการปฏิเสธจากพระเชษฐาพระองค์ใหญ่ไม่ให้เจ้าฟ้าบุญรอดเสด็จไปประทับที่พระราชวังเดิมด้วย และถว้รัชกาลที่หนึ่งจะทรงพระเมตตาพระราชทานอภัยให้เวลาก็ล่วงเลยไปถึงสามเดือน เพราะฉะนั้นในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ย่อมจะทรงตกอยู่ในลักษณะตรอมพระทัย ทอดพระเนตรเห็นสิ่งใด ก็ไม่ชวนให้มีพระทัยเกษมเป็นแน่ อาจจะทำกรำคาญพาลรีพาลขวางและทรงหงุดหงิดไม่น้อย ดังนั้น “อันสตรีคู่ชเญเคยเริ่งรื่น จะชวนชู้ก็ไม่ชอบฤดีสมาน” จึงเกิดขึ้นในพระทัยเป็นธรรมดา

อย่างไรก็ดี เดิมทีเพลงยาวในสมัยอยุธยาน่าจะแต่งเป็นทำนองจดหมาย เหตุก่อน เช่น เพลงยาวพญาภรณ์กรุงศรีอยุธยา ต่อมาจึงเป็นนิราศ เช่นรัชกาลที่หนึ่งทรงพระราชนิพนธ์เพลงยาวนิราศเรื่องรบพม่าทำดินแดง แล้วมาแปรรูปเป็นจดหมายรักในรัชกาลที่สอง เนื่องจากปรากฏว่าในแผ่นดินนี้นิยมเล่นเพลงยาวกันมาก กวีต่าง ๆ นิยมแต่งเพลงยาวกันเกือบทั้งสิ้น เพลงยาวตั้งแต่รัชกาลที่สองเป็นต้นมา เป็นเพลงยาวเชิงพิศวาสที่เรียกว่า เชิงสังวาส เป็นส่วนมาก (เปลื้อง ๒๕๓๘: ๑๒๐-๑๒๑) ดังนั้นการเล่นเพลงยาวคงถือเป็นเรื่องธรรมดาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงไม่น่าแปลกใจที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรทรงคร่ำครวญรำพันความในใจถึงความทุกข์ที่เกิดจากความรัก อันเป็นลักษณะของเพลงยาวสมัยนั้น (สุภา ๒๕๑๕: ๑๓๑-๑๓๒) ดังความว่า

หวังจะฝากชีวลัยไว้ในพี่
จึงพร้องสาราร้าแต่คร่ำครวญ

ด้วยรักดีเดียวมุ่งบารุงสงวน
น้องรญจวนใจสาวทเพียงชาติใจ

ชะรอยวาสนาหลังทั้งสองสร้าง
จึงตลจิตตอนุชาให้อาลัย
ทุกเข้าค่าพราเทวชกวิลถึง
ช่างกระไรไม่เห็นอกวิตกเลย
ยามกินกินระกำกลักลั่นแค้น

เคยเป็นน้องพี่นางแล้วหรือไฉน
แต่จะใคร่ได้สนิหิตชชวนชเญ
นึกคะเนงแต่เชษฐาิจจาเอ๋ย
ยามนอนกรเกยกายพักตรา
กำสรดแสนเศร้าโหม่นสสา

จนลืมนั่งกลอนละคอนแลสักราว ลืมเวลาเฝ้าแทนแสนสำราญ

ถวิลถึงพื้นทางของน้องนักร	ยิ่งแรงรักแรงร้อนถอนใจใหญ่
ต้องทิ้งกลิ่นประทีนหอมอมอาลัย	ดั่งเนาในกองอัคคีจี้จุกกาย
ถึงจะเอาอมฤตมารินรด	ซึ่งกำสรดโศกฤทัยนั้นไม่หาย
แม้วันใดได้เห็นพักตร์พี่ทักทาย	นั้นแลคลายร้อนรักที่หนักทรวง
เมื่อมีแต่เกรียมกรมอารมณ์หมอง	ชีวิตน้องนี้เห็นคงจะลบล้าง
พื่อย่ำแทบเลยว่สร้างแต่งลิ้นสว	นี้หากหวังอยู่ด้วยพี่จึงมิตาย

อีกประการหนึ่ง ถ้าไม่ประสงค์พิสูจน์คำสำคัญหรือประโยคสำคัญดังกล่าวแล้วข้างต้น แต่หากอ่านเพลงยาวความเก่าบทนี้จนจบ ก็พอจะพิจารณาเห็นร่องรอยลีลาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่สองได้พอสมควรจากลักษณะที่โปรดใช้ความเปรียบ ดังจะสังเกตได้จากความเปรียบในบทละครในพระราชนิพนธ์เรื่อง *อิเหนา* ตอนท้าวดาหาเสด็จบวงสรวงสถานเทพารักษ์ตอนเช้า เมื่อถวายเครื่องสังเวทพิธีกรรมเสร็จแล้ว เสด็จไปประทับยังพลับพลาทอง เสด็จพระกระยาหารเช้าแล้วโปรดให้พระราชวงศ์ทรงขับรำสักการะเทพารักษ์ในป่าแก้คำที่ทรงบ่นไว้ หลังจากท้าวอิเหนากับท้าวจระกาทรงขับรำจบ ท้าวดาหาทรงเห็นว่าทั้งสองพระองค์ต่างทรงขัดเคืองกัน ทรงฟังแล้วไม่ทรงเป็นสุข จึงเสด็จกลับ ท้าวอิเหนาจึงทรงชวนราชวงศ์ทั้งห้าประพาสป่า ทรงชมดงตอนหนึ่งดังนี้

งามชะง่อนเงื้องมผาคีลาสาย เหลืองแดงดั่งระบายหลายสี
(เล่ม ๑ หน้า ๔๖๔)

อีกตอนหนึ่งคือตอนท้าวดาหาเสด็จกลับวัง หลังจากทรงใช้บัณฑิตพาวิไลมาทราแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงใช้ความเปรียบ ดังนี้

ทหารแห่ถือคอบเป็นคู่ไป แสงไฟส่องสว่างดั่งกลางวัน
(เล่ม ๑ หน้า ๔๗๓)

ตอนท้าววิเหินรับสั่งให้สั่งคามระดาไปแต่งถ้ำเพื่อทรงเตรียมลักพระธิดาบุษบา
มาประทับ มีความดังนี้

ทั้งมิ้งไม้ปลูกไว้ให้หลายพรรณ ให้เหมือนหนึ่งสะพานในบุรี
(เล่ม ๑ หน้า ๕๑๐)

ตอนท้าววิเหินทรงชมรูปสลักในถ้ำทองและประตู่ถ้ำที่สั่งคามระดาแต่งเสร็จแล้ว
ดังความว่า

ทั้งเนียนดั่งเป็นเห็นประหลาด พฤษชาติเหมือนจะไหวไวกว้าง
อันรูปเสื่อสีห์มีกระทิง เหมือนจะอย่างวางวิ้งเวียน
ท่าประตู่สองชั้นลั่นกลอนใน เคลือบไม้ให้เหมือนสีศิลา
(เล่ม ๑ หน้า ๕๒๙)

ในบทละครในพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ ทรงใช้ความเปรียบ ดังนี้ ตอน
ท้าวทศกัณฐ์ทรงหาทางตัดศึกด้วยพระกโธบายอันล้าลึก โปรดให้สุชาจารแปลงกาย
ทรงเปรียบเทียบว่า

รูปร่างช่างนิมิตบิดเบือน งามเหมือนนางสีดามารศรี
(เล่ม ๒ หน้า ๓๙)

และตอนท้าวทศกัณฐ์ทรงทำสงครามครั้งสุดท้ายกับพระราม ทรงเปรียบเทียบเรื่อง
การแปลงกายว่า

รูปร่างกลายจากอสุรี เหมือนโกสิย์เจ้าตรัยตริงศา
(เล่ม ๓ หน้า ๒๙)

หากผู้ได้อ่านบทละครในพระราชนิพนธ์ทั้งสองเรื่องนี้ จะเห็นจริงว่าโปรด
ใช้ความเปรียบ ซึ่งในเพลงยาวพระราชทานสมเด็จพระพันวษาก็มีความเปรียบที่
ใช้คำ ดัง เหมือน ประหนึ่ง และเปรียบประหนึ่ง ดังนี้

ดั่งเชกตืออกรวญกำสรวลเช็น	มิได้เว้นทวษเพราะเจตนา
ดั่งบุษม่งสมรอัปสรสวรรค์	ที่ไหนนั้นจะได้ต้องประคองถือ
ดั่งเนาขยหมายเจาะไศลหลวง	จะหาดวงวิเชียรรัตน์จรัสแสง
ถวิลถึงพีนางของน้องนักร	ยิ่งแรงรักแรงร้อนถอนใจใหญ่
ต้องทึงกลิ่นประทีนหอมอมอมาลัย	ดั่งเนาในกองอัคคีจ้จุกกาย
เหมือนนวนวายอยู่ในสายสมุทรไท	จะพึงไม้ขอนยุติที่สุดมือ
เหมือนมยุเรศกระสันตรวันแดง	กระตางแย่งแซ่ไขน้ำใจจง
ประหนึ่งน้องปองฝักชีวันปลง	ก็เห็นคงจะไผ่พอมด้วยกรอมใจ
เปรียบประหนึ่งพลอยเพชรลิบเจ็ดกะหริด	นายช่างตัดเจียรไนให้สลาย
ถึงผูกเรือนรจนาลงยาระบาย	ราคาขายคงต่ำค่าเพราะราศี

ดังนั้นจึงเป็นที่น่าเชื่อถือได้ว่า เพลงยาวความเก่าบทนี้ คือเพลงยาวพระราช
นิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรพระราชทานสมเด็จพระ
พันวษาหรือที่ปัจจุบันรู้จักกันในพระนามสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี
ครั้งดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้าบุญรอดอย่างไม่เป็นที่น่าสงสัยอีกต่อไป

บรรณานุกรม

หนังสือ

เรื่องกฎหมายตราสามดวง. ๒๕๒๑. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.

จันทร์จิรายุวัฒน์ รัชณี, หม่อมเจ้า [พ. ณ ประมวญมารค]. ๒๕๑๐. สิบสองกวี.

พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร: แพร์พิตยา.

จุลลดา ภักดีภูมินทร์. ๒๕๓๓. เจ้านาย. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด
บำรุงสาส์น.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. ๒๕๒๑. ตอนที่ ๒: ศาสนาอิสลาม. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ตำราฐานภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ๒๕๐๗. ประชุม
เพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา.

ตำราฐานภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ๒๕๐๕. พระราช
พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ เล่ม ๒. พระนคร:
องค์การค้าของคุรุสภา.

ดิเรก กุลศิริสวัสดิ์. ๒๕๑๕. ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และ
วรรณคดีไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. นครปฐม: คณะอักษรศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. ๒๕๐๓. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่
๑. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา.

ทิพากรวงษ์มหาโกษาธิบดี (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา. ๒๕๑๔. หนังสือแสดง
กิจจานุกิจ. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา.

ประยูรธ สิทธิพันธ์. ๒๕๐๙. รักในราชสำนัก. พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา.

เปลื้อง ณ นคร. ๒๕๓๘. จินตวรรณคดีไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด.

พรพรรณ ธารานุมาศ. ๒๕๒๔. วรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร:
เรืองศิลป์.

พระญาณโรรส. ๒๕๒๙. ศาสนาต่าง ๆ. กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภณาการพิมพ์.

พิทยาลงกรณ์, พระราชวรพงศ์เธอกรมหมื่น. ๒๕๐๕. สามกรุง. พระนคร:
สำนักพิมพ์คลังวิทยา.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๑๖. ภาพยนตร์เรือ. ใน ประชุม
ภาพยนตร์เรือ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. หน้า ๒๔, ๒๘. กรุงเทพมหานคร:
องค์การค้าของคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๒๑. บทละครเรื่องรามเกียรติ์
เล่ม ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๔. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๒๑. บทละครเรื่องรามเกียรติ์
เล่ม ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๔. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๑๔. อิเหนา เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่
๑๒. พระนคร: แพร่พิทยา.

ราชสกุลวงศ์ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม). ๒๕๓๖. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร:
กรมศิลปากร.

วัชร รมยะนันท์, และญาติ อรุณเวช. ๒๕๓๘. เพลงสัทว. กรุงเทพมหานคร:
โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย. ๒๕๔๐. ลูกแก้วเมฆขวัญ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์มติชน.

สมบัติ พลายน้อย [ส. พลายน้อย]. ๒๕๓๐. พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดา.
พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บำรุงสาส์น.

สุรพล วิรุฬห์รักษ์. ๒๕๔๓. วัฒนธรรมการนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อิมรอน มะลูลีม. ๒๕๒๔. ศาสนาอิสลามเบื้องต้น. กรุงเทพมหานคร: โครงการตำรา
ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เกษตรศาสตร์.

วารสาร

จักรกฤษณ์ ดวงพัตรา. ๒๕๓๘. เต่าเห่: บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. *วารสารศิลปากร*, ๓๘. ๖ [พฤศจิกายน-ธันวาคม ๒๕๓๘]: ๘๐-๙๐.

วิทยานิพนธ์

จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. ๒๕๔๔. บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าชาวในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๑๕๓-๒๔๓๕). วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต. สาขาวิชาประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. ๒๕๓๕. วรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ: การศึกษาวิเคราะห์. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต. ภาควิชาภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุภา ทิวถนอม. ๒๕๑๕. วิเคราะห์กลอนเพลงยาวสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๒๑๔๙ ถึง พ.ศ. ๒๓๑๐) และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๑๑). ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. วิทยาลัยวิชาการศึกษา.

อารดา สุ่มิตร. ๒๕๑๖. ละครในของหลวง. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต. แผนกวิชาภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Books

Ibn Muhammad Ibrahim Muhammad Rabi. 1972. *The ship of Sulaiman*. Trans. by John O' Kane. London: Routledge & Kegan Paul.

Yule, Henry, and Burnell. 1969. *AC Hobson-Jobson*. London: Routledge & Kegan Paul.